



ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ

МАРЧАК Віталій Ярославович - доктор юридичних наук, доцент, суддя Апеляційного суду Чернівецької області

В данной статье на основании обобщения исследования отечественных и зарубежных ученых и личной практики автор раскрывает понятие внутреннего убеждения судьи при рассмотрении уголовных производств. Также анализируется новое уголовное процессуальное законодательство, которое регламентирует данную проблему. Исследуется психологическая сторона понятия «внутреннее убеждение судьи».

Ключові слова: внутрішнє переконання судді, докази, доказування, судові провадження, оцінка доказів, судові рішення.

Постановка проблеми

Професія судді пов'язана з необхідністю приймати важливі й відповідальні рішення, визначати долі інших людей, їхню винуватість чи невинуватість у вчиненні правопорушень. Найбільшу увагу при здійсненні правосуддя слід приділяти такій психологічній категорії, як проблема внутрішнього переконання судді. При здійсненні правосуддя, після оцінювання всіх доказів по справі це є чи не найголовнішим чинником, який впливає на прийняття суддею процесуального рішення – прийняття рішення в кримінальному провадженні. Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. На всі питання, винесені на розгляд суду, повинна бути отримана категорична позитивна чи негативна відповідь. В

основі судового рішення повинна знаходитися не тільки логічна неминучість, а й моральна обов'язковість. У деяких випадках допускаються судові помилки через поверхове дослідження доказів, унаслідок чого можуть бути як невинуваті жорсткі, так і надто м'які вирокі. З огляду на відсутність єдиної судової практики з багатьох питань, різне тлумачення суддями деяких положень закону, обставин кримінального провадження, що призводить до скасування значної кількості судових рішень, варто з'ясувати, які чинники, правові та психологічні, впливають на внутрішнє переконання суддів.

Ступінь наукової розробки проблеми

У юридичній літературі ця проблема досліджувалася протягом тривалого часу. Значна увага питанням формування «внутрішнього переконання» приділялася в працях багатьох відомих вчених, зокрема: В.Ф. Бойка, В.Л. Васильєва, Л.Є. Владімірова, Л.М. Головченка, В.В. Гордєєва, Ю.М. Грошевого, Н.Л. Дроздович, А.Я. Дубінського, В.С. Зеленецького, Г.В. Каткової, Н.І. Клименко, О.Ф. Коні, В.О. Коновалової, М. В. Костицького, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, М.А. Погорєцького, О.Р. Ратінова, Г.М. Резніка, М.С. Строговича, О.К. Черновського, І.Я. Фойницького, С.Я. Фурси та ін. Проте, залишились поза увагою вчених окремі юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді.

Мета статті зумовлена необхідністю дослідження особливостей формування внутрішнього переконання судді в кримінальному провадженні для підвищення ефективності кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу

Законодавець передбачив поняття «внутрішнє переконання судді» у статті 94 КПК України, де йде мова про оцінку доказів. Слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили [11, Ст. 94].

Судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку. Судове рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали. Судове рішення повинне бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до внутрішнього переконання. Вмотивованим є рішення, у якому наведені належні й достатні мотиви та підстави його ухвалення. Прийняття таких рішень ґрунтується на внутрішньому переконанні осіб, які приймають рішення на підставі оціночної діяльності.

Тому суд (суддя), завжди постає перед складною проблемою внутрішнього переконання у правильності свого рішення, оскільки за цим рішенням нерідко стоять долі людей, а також авторитет як самого судді, так і судової системи в цілому [11, Ст. 370].

Суддівське переконання треба розглядати як складне явище. Це не просто ін-

дивідуальне та суб'єктивне відчуття впевненості. Звичайно, переконання суддів є індивідуальним та суб'єктивним у тому розумінні, що воно складається в окремих людей, які розглядають кримінальне провадження. Переконання суддів спирається на їхню правосвідомість, усю сукупність поглядів та переконань.

Процес формування внутрішнього переконання судді пов'язаний із безперервними усуненнями сумнівів, які виникають при розгляді справи. На внутрішнє переконання судді впливає вся доказова інформація, яка досліджується згідно із загальними правилами судового процесу, – безпосередньо, усно й безперервно, під головуванням головуєчого судді та з дотриманням рівності прав учасників процесу.

У філософській літературі процес формування внутрішнього переконання судді передається формулою „пізнано – усвідомлено – пережито – прийнято за істину” [3; 4; 6].

А в гносеологічному аспекті процес формування суддівського переконання розгортається в системі „незнання – знання”: від вірогідного знання до знання істинного і достовірного, отриманого в результаті досліджень сукупності доказів [5].

У психологічному аспекті суттєвим для процесу формування внутрішнього переконання судді є переростання сумніву (як наслідку ймовірних знань) у переконаність судді.

У соціальній психології прийняття рішення розглядається як волевиявлення індивіда або групи людей, спрямоване на формування послідовності дій і вибір альтернативи. При цьому складність ухвалення рішення може бути пов'язана зі ступенем невизначеності ситуації, що припускає настання неоднозначних наслідків – позитивних чи негативних [15].

Фойницький І. Я. зазначав: «... не слід змішувати вирішення справи за системою вільної оцінки з його вирішенням на підставі безпосереднього враження. Перше передбачає знання справи шляхом його вивчення за об'єктивними даними, які є у справі; друге обмежується прийняттям того відбитка, яке справа чи її окремі мо-

менти залишили в наших почуттях. Оцінка доказів – це розумова діяльність, що вирішується сумнівами або переконаннями; враження є продуктом лише окремих чуттєвих сприйняття, не перевірених розумовим процесом. З іншої сторони, не слід змішувати вирішення справи при вільній оцінці доказів з її вирішенням за довільним розсудом... Для того, щоб внутрішнє переконання не переходило в особистий розсуд, закон, не зв'язуючи суддю легальними правилами, піклується, однак, про створення його переконання за умов і в порядку, коли кожна розсудлива людина при тих же даних дійшла б однакового висновку» [17, С. 164].

Н. Л. Дроздович вважає, що існує лише дві системи доказування – формальна та вільна оцінка доказів. Вільна оцінка доказів заснована на внутрішньому переконанні. Там, де є чітке правило, жорсткий алгоритм, отримання висновку та прийняття рішення немає місця внутрішньому переконанню. Формалізований шлях пізнання має ряд переваг. Він виключає або зводить до мінімуму помилки, не залишає місця суб'єктивізму або довільному розсуду, а також більш економічний. Але все це можливо лише за умови правильності алгоритму. Формальна система доказів, заснована на припущеннях можливих життєвих ситуацій, не виправдала себе перш за все з гносеологічних позицій з огляду на ненадійність алгоритму. Основою наукового чи будь-якого іншого пізнання є змістовні творчі процеси, які неможливо звести до формально-логічних конструкцій. Ці положення стосуються й судового доказування з його безмежним різноманіттям конкретних ситуацій. Універсального алгоритму, придатного для всіх випадків доказування, не існує й навряд чи такий можливо створити. Тому основою оцінки доказів залишається внутрішнє переконання [8, С. 252].

Бойко В. Ф. переконаний, що проблема внутрішнього переконання є напрочуд важливою. Це є світоглядом судді. А він формується з народження, протягом усього життя – тобто це життєвий досвід, загальна культура, юридичний досвід тощо [1; 2].

Костицький М. В. дослідив, що скла-

довою внутрішнього переконання судді є пізнання, а результатом пізнання (філософського, наукового та буденного) є встановлення істини в кримінальному провадженні. Сутністю і результатом процесу пізнання є встановлення істини, під якою розуміється адекватне відображення об'єкта, який пізнається суб'єктом, відтворення його таким, яким він існує сам по собі, незалежно від людини та її свідомості. Істина – це такий склад людських уявлень, який залежить від суб'єкта, тобто не залежить ні від людини, ні від людства [10].

Фурса С. Я. вважає, що внутрішнє переконання судді – це не несвідоме враження, відчуття, яке не піддається контролю, а впевненість у правильності його висновків, які складають основу судового рішення [12].

Слід зазначити, що переконання судді, незалежно від того, чи є він професійним суддею чи народним засідателем (справи окремого провадження), повинно бути не лише внутрішнім, а й раціональним, відповідати здоровому глузду, і мотивованим (обґрунтованим), перш за все, виражаючи неупередженість судді.

Оцінка доказів проводиться судом за внутрішнім переконанням відповідно до об'єктивно встановлених у справі обставин в їхній сукупності. Розбіжність точки зору судді, який діяв добросовісно на основі внутрішнього переконання, з точкою зору вищестоящего суду, уповноваженого на перегляд рішення судді, навіть у випадку скасування такого рішення, не дає підстав для притягнення судді до відповідальності. Навпаки, таке притягнення є протизаконним, воно порушує принцип незалежності судді. Саме тому в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли порушення допущено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків [9, Ст. 82]. Таким чином, законодавець прагне забезпечити внутрішню свободу суддів при прийнятті рішень у справах, що розглядаються (їх правову позицію), здійснивши розмежування між

судовою помилкою, яка не тягне за собою відповідальності, і проступком, який є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Грошевий Ю. М. вважає, що внутрішнє переконання судді становить собою усвідомлену потребу судді, використання ним власних думок, поглядів і знань. Воно пов'язане із правосвідомістю судді, яка розглядається як форма суспільної свідомості, що поєднує систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, а також почуттів, емоцій і переживань. Вони характеризують ставлення людей і соціальних груп (у тому числі й через фактичну поведінку) до діючої і бажаної правової системи. У структурі правосвідомості виділяють світоглядну (погляди, ідеї, теорії), психологічну (почуття, емоції, переживання) і поведінкову (правомірна поведінка, правова активність, правопорушення тощо, які характеризують фактичну реакцію людини на функціонування елементів правової системи зазначається установами конкретного суспільства на певному етапі його розвитку) сторони [7].

Правосвідомість судді багато в чому визначена умовами життя людей, традиціями, звичаями, моральними принципами, нормами поведінки. З цим пов'язана заборона щодо можливої належності суддів до політичних партій і профспілок.

Правосвідомість судді це суб'єктивна реакція судді на правові норми, тобто сукупність поглядів, ідей, які виражають його ставлення до традицій, звичаїв, моральних принципів, норм поведінки, професійних обов'язків, норм права, законності, правосуддя, уявлення про те, що є правомірним і неправомірним. Складний процес постановлення законного, обґрунтованого, справедливого та ефективного рішення суду, який носить виховний характер, вимагає глибокої аналітичної діяльності суддів.

Внутрішнє переконання судді є правовою категорією, що забезпечує функціонування судді в межах наданих йому прав і обов'язків, які не перевертають самостійного сприйняття і розуміння суддею об'єктивної дійсності, що стала предметом дослідження в суді. Вимоги, які визначають параметри внутрішнього переконання, – це

свобода і обґрунтованість. Свободу і незалежність внутрішнього переконання судді не можна розуміти як сваволю, як особистий і ні від чого не залежний розсуд. Вільним може вважатися тільки те переконання, яке є вірним і повно відображає факти, що тягнуть за собою застосування закону. У той же час обґрунтованість внутрішнього переконання складає його невід'ємну властивість.

Для правильної оцінки доказів судді необхідно використовувати в доказуванні основні принципи вільної оцінки доказів. Принципами вільної оцінки доказів у кримінальному судочинстві є ті найважливіші положення процесуального права, що закріплені українським законодавством як основні начала діяльності суду при оцінці доказів і здійсненні правосуддя. До цих принципів належать: вільна оцінка наявних доказів; всебічність, повнота й об'єктивність оцінки доказів; оцінка доказів у сукупності; презумпція невинуватості обвинуваченого; участь у відправленні правосуддя народних засідателів, присяжних; безпосередність; змагальність [13].

Принцип вільної оцінки доказів полягає, насамперед, у тому, що під час оцінки доказів суддя вільний у своїх оціночних судженнях, у висновках, що робляться на основі дослідження і розгляду всіх обставин справи. Вони оцінюють всі наявні докази по справі вільно, за своїм внутрішнім переконанням, заснованим на всій сукупності обставин справи, і не обмежені при оцінці ніякими формальними розпорядженнями. Цей принцип оцінки доказів полягає також у тому, що жоден доказ для суду не має наперед встановленої сили [11, Ст. 94].

Оскільки принцип вільної оцінки доказів є об'єктивним правовим положенням, закріпленим у законі велінням держави, внутрішнє переконання як складову частину цього принципу слід розглядати також і як правову кримінальну процесуальну категорію, що має важливе значення для вирішення всієї справи та окремих її питань.

Розкриваючи поняття «внутрішнє переконання», з яким процесуальний закон пов'язує сутність оцінки доказів, Резник Г. М. звертає увагу на те, що воно має

специфічний зміст, сутність якого виявляється в усуненні із закону правил про вірогідність і силу доказів. Це відбулося в результаті усвідомлення об'єктивної неможливості передбачити у законі всі можливі в конкретному кримінальному провадженні комбінації доказів, їх взаємний зв'язок і доказову силу [16].

Як правильно відзначав Михеєнко М.М., важливе значення для розкриття ролі внутрішнього переконання в оцінці доказів мають також його психологічний і гносеологічний аспекти. У першому аспекті внутрішнє переконання можна розглядати в динаміці (як процес його формування) і статично (як результат). У процесі його формування створюється власна думка, долаються й усуваються сумніви, невпевненість. У підсумку суддя приходять до внутрішнього переконання як стану твердої впевненості у правильності своїх висновків, рішучості зафіксувати їх у процесуальних документах і при необхідності публічно їх висловити, готовності відстоювати їх у відповідних (процесуальних та інших) інстанціях, нести за них відповідальність [14].

У гносеологічному аспекті внутрішнє переконання – це знання як про окремі фактичні обставини, що становлять предмет доказування у провадженні, так і про висновки у провадженні, у тому числі ті, які стосуються юридичної оцінки, кваліфікації встановлених фактів, обставин, подій. Процес пізнання під час спостереження є активним, суддя може скористатися допомогою спеціаліста у вигляді усної консультації чи письмових роз'яснень.

Крім того, процесуальне значення результатів, формування оціночних суджень, що стосується й внутрішнього переконання судді, залежить від впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів. Також прийняття остаточного рішення значною мірою залежить від самого суб'єкта оцінки, його професійного рівня і психологічних особливостей – емоцій, волі, рішучості, конформності, стійкості, незалежності та ін.

Висновки. Отже, внутрішнє переконання судді – це не несвідоме враження, відчуття, яке не піддається контролю, а впевненість у правильності його висновків,

які складають основу судового рішення. Внутрішнє переконання є елементом розумової діяльності з дослідження та оцінки доказів і виражає фактичний склад правовідносин, встановлених у справі. Внутрішнє переконання судді складає суб'єктивну частину його діяльності, яка виражається в об'єктивно ухвалених ним у справі рішеннях при дослідженні судом обставин провадження. Суддя не може нести відповідальність за своє внутрішнє переконання у справі, він несе відповідальність за неправовий, неправомірний розсуд при застосуванні норм доказового права.

Література

1. Бойко В. Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи: Навч. посіб. / В. Ф. Бойко. – К. : МАУП, 2004. – 176 с.
2. Бойко В. Ф. Суддя – це закон, що говорить // Юридична газета. – 2006. – № 10 (70). – С.
3. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко, изд. 4-е, испр. и доп. — К. : Освіта України, 2007. — 332 с.
4. Бохан В. Ф. Формирование убеждения суда / В. Ф. Бохан. – Минск : Узд-во БГУ, 1973. – 159 с.
5. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2001. – 640 с.
6. Гранат Н.Л., Погибко Ю.Н. Внутреннее убеждение в структуре криминалистического мышления // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 17. – М. : Юрид. лит., 1972. – С. 125-143.
7. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Грошевой. – Х.: Вища шк., изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1975. – 144 с.
8. Дроздович Н. Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів / Н. Л. Дроздович // Часопис Київського університету права. – Вип. 1. – К. : Київський університет права НАН України, 2010. – С. 250-257.
9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» //Офіційний вісник України. – № 55/1. Спеціальний випуск. Збір-

АНОТАЦІЯ

У даній статті на підставі узагальнення досліджень вітчизняних та зарубіжних учених й особистої практики автор розкриває поняття внутрішнього переконання судді під час розгляду кримінальних проваджень. Також аналізується новітнє кримінальне процесуальне законодавство України, яке регламентує дану проблему. Досліджується психологічна сторона поняття «внутрішнє переконання судді».

SUMMARY

In this paper, based on the generalization of the study of domestic and foreign scholars and the author reveals the personal practice of the concept of inner conviction judge in criminal enterprises. It also analyzes the new criminal procedure law, which regulates the issue. We investigate the psychological side of the concept of «inner conviction judge».

ник нормативно-правових актів. – К. : ДП “Українська правова інформація”, 2010. – 198 с.

10. Костицький М.В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі / М. В. Костицький. – К. : НМК ВО. – 1990. – 87 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: офіційне видання. – К.: “Центр учбової літератури”, 2012. – 292 с.

12. Луспенник Д. Внутрішнє переконання судді як елемент оцінки доказів / Д. Луспенник // Юридичний вісник. – 2006. – № 43.

13. Маляренко В.Т. Кримінальний про-

цес України. Підручник / 2-е вид., перероб. і допов. / В. Т. Маляренко, Є. Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.

14. Михеєнко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеєнко. – Киев : Вища школа, 1984. – 132 с.

15. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – 2-ге вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – 544 с.

16. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Г. М. Резник. – М. : Юрид. лит., 1977. – 120 с.

17. Фоницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.1, Т.2. / Под ред. А.В. Смирнова. – СПб.: Альфа, 1996. – 607 с.